
TRIBUNA: CANÇONS DE DONA I LÍRICA MEDIEVAL: VEUS I FIGURES FEMENINES, REPRESENTACIONS MENTALS I CANVI SOCIAL**Meritxell Simó**

Universitat de Barcelona

e-mail: msimotor@ub.edu

doi: 10.1344/Svmma2021.17.2

És sabut que els estudis històrics sobre les dones van conèixer un gran desenvolupament en la segona meitat del segle XX, en bona mesura impulsat pels moviments feministes de finals dels anys seixanta. La construcció del “gènere” com a categoria hermenèutica per part de la crítica anglosaxona i el desenvolupament dels *Gender Studies*, que es va traduir en la creació de nous departaments i àrees d’estudi a les universitats americanes primer i després a les europees, també van tenir un remarcable impacte en àmbit historiogràfic especialment a la dècada dels vuitanta. La noció de “gènere”, reivindicada per Joan Scott com a paradigma crític per a l’estudi del passat en un cèlebre article del 1986,¹ ha estat successivament i constant repensada, matisada, diversificada, ampliada... Tanmateix, més enllà de la seva dimensió polièdrica, el concepte ha possibilitat la construcció d’un marc teòric que ha contribuït de forma decisiva a la renovació dels estudis humanístics. L’aprehensió del gènere com a construcció cultural que involucra totes les dinàmiques del teixit social, així com els assoliments dels estudis consagrats a la història de les dones no només han evidenciat banalitzacions, mistificacions o distorsions característiques dels paradigmes crítics tradicionals; també han contribuït a l’articulació d’un discurs historiogràfic complex en tant que travessat pel diàleg interdisciplinari. Dit d’una altra manera, avui en dia, la perspectiva de gènere, lluny de portar necessàriament aparellada una acotació temàtica, metodològica i/o acadèmica, afecta de forma transversal àmbits disciplinaris profundament diversos; i de retruc, parlar de les dones, en el nostre cas, de les dones medievals, implica de forma natural una obertura a la interdisciplinarietat.

En aquest marc epistemològic, hem de situar les cinc contribucions que recollim en aquest número de SVMMA, fruit d’un projecte de recerca coordinat entre la UB i la USC, consagrat a l’estudi del paper de les dones en la lírica europea medieval i a les seves projeccions artístiques, històriques i socials.² El projecte es proposa com a objectiu la comprensió de la lírica medieval

¹ Joan Wallach Scott, “Gender: A Useful Category of Historical Analysis,” *American Historical Review* 91, no. 5 (1986): 1053–1076.

² *Estudio de la canción de mujer en la lírica galorománica y germánica y de la figura femenina como constructora del espacio sociopoético trovadoresco* (PID2019-108910GB-C21) / *Voces, espacios y representaciones femeninas en la lírica gallego-potuguesa* (PID2019-108910GB-C22) <https://www.ub.edu/womenandmedievalsong>

europea, romànica i germànica, i de la seva relació amb els marcs mentals i les transformacions socials de la cultura occidental a partir d'un abordatge interdisciplinari i pragmàtic de les figures femenines: des de l'estudi de les representacions artístiques a l'anàlisi estilístic i cognitiu de les diferents modulacions de la veu lírica femenina, passant per la identificació i estudi historiogràfic de dedicatàries, autores i promotores de la poesia medieval. L'estudi integral de les diferents facetes que connecten feminitat i lírica medieval, sovint considerades de manera fragmentada o subordinada (per àrees lingüístiques, per disciplines o per registres genèrics o estilístics), ha de permetre conèixer millor l'abast real de fenòmens com el mecenatge femení o l'autoria femenina en les diferents regions d'Europa; així com una millor comprensió del discurs artístic i poètic de / sobre les dones. L'objectiu final d'aquesta visió integradora no és només repensar el paper de les dones en la cultura medieval, sinó també les transformacions socials i mentals de la història d'Occident, atès el gran impacte que va tenir en la cultura i l'educació emocional dels occidentals el discurs sobre les dones i l'amor que van elaborar les corts europees. Els resultats d'una recerca plantejada en aquests termes no poden reduir-se a la juxtaposició de dades referides a diferents tradicions lingüístiques i culturals; ans han de fer possible la visualització del diàleg que mantenen aquestes tradicions i la seva profunda imbricació. En aquest sentit, una bona part dels resultats de la recerca es canalitzaran a través de productes digitals, com les bases de dades i el *deep-mapping*. La finalitat última del projecte és la creació d'una plataforma en línia, que incorpori el corpus digitalitzat de la lírica medieval de veu femenina i que, reunint diverses bases de dades, permeti el seu estudi lexicogràfic i discursiu; registri i catalogui les representacions artístiques relacionades amb el corpus estudiat; i permeti l'elaboració del mapa europeu del mecenatge i de la producció poètica femenina, contextualitzant i cartografiant els circuits de composicions, trobadors i joglars.

Fets aquests aclariments preliminars, s'entén que el que aquí s'ofereix no correspon al clàssic monogràfic a través del qual hom presenta els resultats d'una recerca d'equip. Ni el cronograma del projecte, ni el format ni l'espai aquí concedits, permetrien plasmar l'aproximació holística a la lírica medieval a què ens hem referit. Únicament hem volgut, a través d'una selecció de cales, donar, a tall de tast, una idea dels diferents models d'anàlisi que reclama una aproximació a la lírica medieval articulada al voltant de la figura femenina.

Els dos primers articles es dediquen a la tradició galaicoportuguesa, extremadament rica tant pel caràcter polifònic de la imatge femenina que emana del corpus líric conservat, com per l'abundor de documents que informen directament o indirecta la participació de les dones en els circuits culturals vinculats a la producció i difusió d'aquests textos. De fet, aquests dos articles il·lustren la necessitat de llegir la recepció galaicoportuguesa de la tradició trobadoresca occitana a través d'un marc interpretatiu ajustat a l'entramat històric dels regnes ibèrics, en la reconstrucció del qual intervenen àmbits d'estudi molt diversos tot i que profundament relacionats, com ara el context històric del mecenatge, les representacions artístiques o els marcs mentals construïts pel context sociològic. L'estudi de la figura femenina en el programa iconogràfic de la catedral de

Santiago de Compostela que du a terme V. Nodar Fernández no s'atura en la identificació del tema i dels possibles models sinó que, interrogant-se sobre el missatge que vehicula i el públic al qual va adreçat, explora l'univers social i cultural en què s'insereix i el paper que hi tenien les dones. Aquest ric entramat social, que sens dubte alimenta la diversitat de les figures femenines de la lírica galaicoportuguesa, on la *senhor*, aristocràticament activa, conviu amb la *dona virgo* de la *cantiga de amigo* i amb les *soldadeiras* que acompanyaven els joglars, és considerat des de la perspectiva de les minories ètniques en l'article de Y. Frateschi Vieira. Centrant-se en la producció poètica de Vidal l'hebreu, l'autora apel·la al rerefons de les complexes relacions entre els mons hebreu, musulmà i cristià per contextualitzar i explicar els matisos de la dialèctica inclusió/exclusió que posa en joc la conservació manuscrita de la producció poètica del trobador esmentat sota la rúbrica *As cantigas de Vidal, Judeu d'Elvas, a uma judia*.

El reduït del corpus de les *trobairitz* és un dels que millor palesa la necessitat d'una renovació epistemològica orientada a superar la tendència a estudiar-lo de forma aïllada, tant sota el prisma de prejudicis crítics heretats, com des d'impostacions metodològiques molt marcades i sovint excloents. En aquest sentit, i sense menystenir la important contribució dels estudis de gènere anglosaxons a la redescoberta i valoració de l'obra de las *trobairitz*, cal reconèixer que la lectura de la producció lírica femenina només fa sentit inserida en el conjunt del corpus trobadoresc. La subjectivitat poètica de les *trobairitz* es construeix en relació dialèctica amb el codi masculí de la *fin'amors*, com indica, d'altra banda, l'alt rendiment dels gèneres dialogats en la producció femenina, i, per tant, no pot estudiar-se'n al marge. L'anàlisi de la reconfiguració del sistema poètic i discursiu que comporta la irrupció, sempre desestabilitzadora, del jo líric femení, sigui aquesta feminitat real o merament textual, ha de completar-se a més a més amb l'estudi de la recepció del corpus líric femení i de la percepció d'aquestes dones per part dels contemporanis i, més tard, dels lectors/crítics moderns. És aquest un recorregut llarg i complicat, des de l'edat mitjana al segle XXI, del qual els articles de W. Pfeffer i d'I de Riquer ens forneixen dues mostres interessants. El primer, circumscrit a les *vidas* i *razos*, analitza la representació de les dones en aquest corpus, atenent molt particularment als trets que diferencien la descripció de les *trobairitz* de la dels seus col·legues trobadors; el segon focalitza l'atenció en la recepció de las *trobairitz* en la literatura catalana dels segles XIII al XV.

Per últim, també cal completar l'estudi de les veus femenines autorials amb el de les veus de ficció que registren altres discursos textuais, context en què s'inscriu l'article d'Inés Garcia, que estudia l'obra poètica de la poetessa escalda Áslaug Sigurðardóttir en el context de la *Ragnars saga*. L'escassetat de dones autores documentades a la literatura medieval contrasta amb l'abundor de "figures autorials" femenines que trobem en textos narratius presentades com a poetes, joglaresses, mecenes etc.... El tema, sobre el qual s'està desenvolupant una tesi al si del projecte, revesteix un doble interès, ja que aquestes màscares de l'autor/a, que trobem en textos anònims o, sovint, d'autoria masculina, no només ens donen informació sobre l'activitat literària

de les dones medievals; també ens informen sobre l'imaginari medieval de la composició poètica/*performance* femenina.

En conclusió, explorant el discurs de la creació artística i literària, però també els fenòmens de recepció, o les mutacions de la cultura cortès i la seva capacitat transformadora de les estructures socials i mentals, aspirem a mostrar només algunes peces d'una recerca interdisciplinària que troba en la figura femenina un sòlid punt d'ancoratge a partir del qual construir el diàleg entre enfocaments metodològics molts diversos.

